

I. В. Патерило

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття розглядає актуальні аспекти та визначає осіб, які порушують законодавство у сфері земельних відносин в Україні та вплив цього на правову практику. В ній досліджується розуміння осіб, які скоюють кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні у сучасній національній кримінальній правовій доктрині. Автор аналізує різні точки зору на визначення та розуміння цього елемента кримінального правопорушення в сфері земельних відносин України. У статті розглядаються особливості суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, основні характеристики суб'єктів цих правопорушень, а також фактори, що впливають на їх формування. Автор статті зазначає, що суб'єктами кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. На основі проведеного аналізу автор виділяє критерії фізичних осіб, які вчиняють такі правопорушення. Юридичні особи таких правопорушень є переважно підприємствами приватної форми власності. Автор статті також аналізує фактори, що впливають на формування суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. До таких факторів відносяться: економічні фактори (нестабільність економічної ситуації, низький рівень життя населення); соціальні фактори (недосконалість законодавства у сфері земельних відносин, низький рівень правосвідомості громадян); психологічні фактори (егоїзм, прагнення до наживи, відсутність почуття відповідальності). За результатами дослідження автор статті робить висновок, що для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин необхідно враховувати особливості суб'єктів цих правопорушень та фактори, що впливають на їх формування.

Ключові слова: земельні ресурси, кримінальні правопорушення, детермінація злочинності, суб'єкт кримінального правопорушення, земельне право.

Постановка проблеми. Земля є одним із найважливіших природних ресурсів, від якого залежить економічний розвиток країни, рівень життя населення та екологічний стан. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, які завдають шкоди землекористуванню, негативно впливають на всі ці сфери. Ця проблема становить важливий аспект для правозастосування та регулювання земельних відносин українського суспільства. Основна складність полягає в тому, що визначення суб'єктів кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів потребує чіткого визначення їхніх характеристик та ознак. Це стає складним завданням у зв'язку з різноманітністю дійових осіб, їх соціальним статусом, віком, правовим становищем та іншими факторами, які впливають на їхню кримінальну відповідальність. Проблема полягає також у неоднозначності в тлумаченні законодавчих норм та кримінальних

кодексів щодо визначення категорій осіб, які вчиняють кримінальні дії у сфері земельних ресурсів. Недоліки в правовому визначенні суб'єктів цих порушень можуть призвести до недоречних судових рішень та втручання в права та свободи громадян. Дана стаття спрямована на систематизацію та уточнення визначення суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, щоб забезпечити більш ефективно застосування права та уникнути непорозуміння у правозастосуванні в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато дослідників вивчали питання, пов'язані з ідентифікацією осіб, які вчиняють злочинні дії. Серед них вчені, такі як В.К. Гришук, Н.С. Магарин, Д.В. Бараненко, Р.Л. Максимович, В.А. Владимиров, В.К. Матвейчук, Б.В. Здравомислов, Г.А. Левицький, В.Г. Павлов, В.В. Устименко, О.С. Никифоров, В.С. Орлов, А.О. Пинаєв, О.Ф. Пасека, О.І. Парог, А.Я. Светлов, В.С. Трах-

терів та інші. Засади, що лежать в основі підходів до розуміння хто може вчиняти злочин, витікають із ранніх теорій П. Фейєрбаха, І. Канта, І. Фіхта, Р. Гегеля та інших філософів і правничих думок. Вплив цих вчених був ключовим для формування правової доктрини в Україні. Питання юридичної відповідальності за порушення у галузі земельних відносин було предметом досліджень багатьма українськими вченими. Специфічно, ця тема була розглянута в творах В. Бондаренка, І. Васильчука, О. Тимошенка, О. Гордієнка, М. Дмитрієва, Р. Радченка, І. Єрмакова, Г. Жуковського, Ю. Федоренка, І. Островського, О. Зінченка, С. Петренка, Т. Коваленка, М. Лазаренка, П. Мельника, О. Ніконенка, І. Сидоренка, В. Ужченка, та інших дослідників. Проте, деякі аспекти кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства залишаються невизначеними, що створює потребу у подальших наукових розвідках у цій області.

Мета. Автор досліджує та аналізує осіб, що порушують законодавство у сфері земельних відносин з метою виявлення та розкриття особливостей, які характеризують цих суб'єктів, їхні мотивації, механізми вчинення злочинів та можливих шляхів протидії цьому виду правопорушень. Дослідження може включати аналіз правових аспектів, психологічних особливостей, соціальних умов та інших факторів, що впливають на суб'єктів злочинів у сфері земельних відносин, з метою сприяти розробці ефективних стратегій контролю та запобігання цього виду правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У теорії права визначено, що правопорушення має чотири ключові елементи: об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони. Загальний об'єкт у земельних правопорушеннях – це суспільні земельні відносини, що регулюються законом; безпосередній об'єкт – це суспільні відносини у сфері використання та охорони земель, а також права та законні інтереси власників та користувачів земельних ділянок. Об'єктивна сторона правопорушення включає конкретні протиправні дії, такі як самовільне зайняття земельної ділянки або невиконання заходів щодо охорони земель [7, с. 64]. Суб'єктами земельних порушень можуть бути окремі громадяни, юридичні особи, а також органи державної влади та місцевого самоврядування (ст. 2 п. 2 Земельного кодексу України) [1]. Суб'єктивна сторона земельного правопорушення виявляється у вині особи, яка вчиняє

порушення, у формі умисного захоплення землі або недбалості, яка може призвести до забруднення чи пошкодження земельних ресурсів.

Земельні порушення можна класифікувати за кількома критеріями: від суспільної небезпеки дій чи проступків, суб'єктом, формою вини (умисне чи необережне), об'єктивною стороною (дії чи бездіяльністю), а також залежно від сфери суспільних відносин, де вони виникають – це можуть бути правопорушення майнового характеру чи ті, що відбуваються у сфері управління та інше [4, с. 205]. Кримінальна відповідальність застосовується до правопорушень, які визначені як кримінальні згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України) як винні дії чи бездіяльність, які створюють суспільну небезпеку та, зазвичай, завдають значної шкоди суспільним відносинам, що під охороною. Кримінальна відповідальність настає за умисні або необережні порушення земельного законодавства, які спричиняють шкоду використанню та охороні земельних ресурсів.

Здатність особи розуміти свої дії (або бездіяльність) під час посягання на земельні ресурси України означає правильне розуміння об'єктивних ознак злочину, таких як об'єкт злочину, суспільна небезпечність дії, обставини вчинення, час та місце події, методи вчинення та їхні суспільні наслідки. Важливим є зв'язок між цією здатністю особи та її можливістю контролювати власні дії. Тут усвідомленість та воля особи взаємозалежні, і лише разом вони визначають, як особа поводить себе у певній ситуації. Лише у разі вчинення злочину постає питання про осудність особи. Цілком зрозуміло, що для оцінки суспільно небезпечного вчинку важливо з'ясувати, чи може особа правильно розуміти суспільну небезпеку своїх дій, їхні наслідки та контролювати свою поведінку. Цей підхід відповідає сучасним тенденціям у міжнародному кримінальному праві стосовно визначення стану особи, яка вчинила злочин.

Осудність, як стан особи, що вчинила кримінальне порушення щодо земельних ресурсів України, передбачає наявність двох основних можливостей: спроможності розуміти фактичний характер і суспільну небезпеку свого порушення та здатності контролювати свої вчинки або бездіяльність. У випадку, якщо особа, що здійснила дії, які об'єктивно та суб'єктивно відповідають кримінальним порушенням щодо земельних ресурсів, не володіє жодною з цих здібностей, вона не несе кримінальної відповідальності.

У такому випадку суд може застосувати примусові медичні заходи згідно з розділом XIV Загальної частини Кримінального кодексу України, залежно від серйозності вчиненого.

Інтелектуальні та вольові характеристики суб'єкта демонструють юридичний критерій осудності. Перше – це здатність особи розуміти ситуацію та значення своїх дій, включаючи їхні наслідки у контексті земельних ресурсів України. Друге – це здатність контролювати свою поведінку. Проте здатність контролювати вчинки не завжди означає, що особа розуміє суспільну небезпеку своїх дій. Вольова характеристика показує, наскільки особа може вчиняти за власним рішенням. Це визначає межі осудності за юридичним критерієм, коли психічні розлади можуть змінити здатність особи контролювати свої дії під час злочину.

Згідно з медичним критерієм, психічний стан особи під час вчинення будь-якого злочину, включаючи правопорушення проти земельних ресурсів, повинен відповідати стану «нормального розуму». Це означає, що поки не буде встановлено відповідно до закону, людина вважається психічно здоровою. За винятком патологічних станів, які не лишають людину здатною усвідомлювати та керувати своїми діями під час правопорушення, медичний критерій включає не тільки нормальний психічний стан, але й психічні аномалії. Таким чином, людина, яка може мати психічні розлади, але не до такого ступеня, як неосудність за медичними критеріями, може бути визнана осудною. Таке трактування стосується кримінальних правопорушень, пов'язаних із землею в Україні.

В свою чергу неосудність – це область права, де вивчають відповідальність за злочини, коли людина не може контролювати свої дії або не усвідомлює їх через психічні проблеми. Особа, яка перебуває у стані неосудності, не несе кримінальної відповідальності за свої дії. Цей стан характеризується двома критеріями: юридичним і медичним. Юридичний критерій оцінює інтелектуальні і вольові можливості особи під час вчинення злочину, коли вона не може усвідомлювати або контролювати свої дії. Медичний критерій ґрунтується на наявності психічних проблем у час вчинення злочину. Інші дискусійні питання цієї області залишаються поза обговоренням у цій роботі через відсутність проблем у практичному застосуванні відповідних законів.

Особа, яка під час скоєння суспільно небезпечного діяння, включеного до частини 1 чи 2 статті 197-1 або статей 239, 239-1, 239-2, 254

Кримінального кодексу України, перебувала у стані неосудності, що означає, що вона не могла розуміти або керувати своїми діями через психічні розлади, наприклад, хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності або інші патологічні стани психіки, не підлягає кримінальній відповідальності. Суд може вирішити застосувати примусові медичні заходи до цієї особи згідно з частиною 2 статті 19 Кримінального кодексу України. Особа, яка була в стані осудності під час вчинення будь-якого з вищезазначених кримінальних правопорушень, але захворіла на психічну хворобу після скоєння злочину і втратила здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, також не підлягає покаранню до винесення вироку [6, с. 15]. Суд може призначити примусові медичні заходи для такої особи згідно з частиною 3 статті 19 Кримінального кодексу України [2]. Після одужання особа може бути піддана покаранню. О.М. Шуміло у своїх працях ствержував, що розділ XIV-1 Загальної частини Кримінального кодексу України має бути змінений, щоб включити відповідні статті з Особливої частини розділу VIII «Злочини проти довкілля», які стосуються порушень, за які юридичні особи будуть відповідати за кримінальну відповідальність. Деякі дослідники, які досліджують конкретні злочини у сфері земельних відносин, вважають, що впровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб є перспективною концепцією (або заходами кримінально-правового характеру) для здійснення екологічних злочинів. Після підписання політичної та економічної угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році обговорення суб'єктів екологічних злочинів поживало. Це є результатом багатьох факторів. По-перше, у багатьох країнах Європейського Союзу вже був досвід кримінальної або подібної до кримінальної відповідальності юридичних осіб. По-друге, необхідність кримінальної відповідальності юридичних осіб підкреслюється рядом положень Директиви ЄС 2008/99/ЄС, а також інших загальноєвропейських актів (розділ 6). Конвенція 1998 року була першим прикладом цієї концепції. На думку деяких науковців, таких як П.С. Берзін і В.О. Гацелюк, можливість впровадження цього інституту є розумною, незважаючи на традиційні українські переконання щодо відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві [3, с. 620].

Коли розглядається можливість залучення юридичних осіб до відповідальності за злочини, пов'язані з довкіллям, важливо врахувати кілька

важливих моментів: 1. Оскільки ця ініціатива не гарантує швидких позитивних змін у сфері, її впровадження слід розглядати з обережністю. Статистика показує, що такі правила не працюють, навіть якщо вони є в законодавстві. Це свідчить про те, що таких заходів мало застосовується. 2. Застереження експертів щодо обережного та розумного застосування кримінальних заходів до юридичних осіб є життєво важливими. Це вимагає від чиновників сумлінності та високої юридичної культури, а також недопущення впливу політичних і фінансових факторів на процес винесення вироків. 3. У світлі міжнародних зобов'язань країни важливо враховувати думку експертів, які стверджують, що впровадження кримінальної відповідальності вимагає вивчення міжнародних стандартів.

Важливе питання кримінально-правової оцінки ситуацій, коли службові особи здійснюють самовільне зайняття земельних ділянок або будівництва. Одним з основних питань тут є, як кваліфікувати дії таких службовців, які порушують правила земельного володіння. Чи обмежитися лише статтею 197-1 Кримінального кодексу України, або застосовувати інші статті, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, чи можливо, використовувати сукупність відповідних злочинів?

Оцінка кримінально-правових аспектів часто зустрічається в ситуаціях, коли службові особи залишаються причетними до самовільного зайняття земельних ділянок або незаконної будівництва. Для вирішення цієї проблеми важливе застосування правил кваліфікації злочинів загалом і, зокрема, службових злочинів. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», відповідальність за статтею 365 КК України настає тільки у випадку, якщо дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку немає, дії винної особи, за певних умов, можуть бути кваліфіковані за іншими статтями КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо. Отже, якщо службова особа вчинила самовільне зайняття земельної ділянки без використання своїх службових повноважень, то її дії слід кваліфікувати лише за частиною статті 197-1 КК України, без посилання на статті, що передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності.

При розгляді правової оцінки дій службової особи, яка вчиняє незаконне зайняття земельної ділянки, важливо врахувати, що у більшості випадків таку дію виконували не самі посадовці, а їх підлеглі, які діяли за їхніми вказівками. Під час кваліфікації цих вчинків згідно зі статтею 197-1 Кримінального кодексу України, компетентним органам слід особливо уважно доводити факт наявності відповідних вказівок за допомогою належних та достатніх доказів. У протилежному випадку суд може визнати недостатню вину та припинити провадження [5, с. 98]. У чинному Кримінальному кодексі України виникає певна невизначеність у плані визначення особи, відповідальної за дії, передбачені статтею 197-1. Зокрема, частина 3 (частина 4) цієї статті не надає чіткої відповіді на питання, хто саме може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за самовільне будівництво на земельній ділянці, що була незаконно зайнята, як це передбачено частиною 1 статті 197-1 КК України. Чи це будь-яка особа, яка розпочала таке будівництво на такій ділянці, чи лише та особа, яка спочатку зайняла цю землю і продовжує будувати на ній, залишається невизначеним.

Висновки. Отже, нами визначено ключові аспекти щодо структури та класифікації земельних правопорушень, а також суб'єктів цих порушень. Аналізуючи теоретичні підходи та законодавчі положення, виявлено, що правопорушення у сфері земельних відносин має чітко визначені складові: об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони. Сформульовано основні характеристики об'єкта та суб'єктів земельних порушень, їхні мотивації та сфери діяльності. Також виділено різноманітні критерії класифікації земельних порушень, зокрема за суспільною небезпекою, суб'єктом, формою вини та іншими аспектами. Визначено, що кримінальна відповідальність застосовується до порушень, які визнані кримінальними згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу України та завдали значної шкоди суспільним відносинам. Умисні чи необережні правопорушення, що спричиняють шкоду використанню та охороні земельних ресурсів, можуть бути підставою для кримінальної відповідальності. Особлива увага приділена суб'єктивній стороні земельних правопорушень, що означає правильне розуміння особою об'єктивних ознак злочину та здатність контролювати власні дії. Здатність особи розуміти наслідки своїх дій та їхню суспільну небезпеку є ключовим критерієм для оцінки суспільно небезпечних вчинків. Нами надано усеохоплююче уяв-

лення про різні критерії визначення осудності та неосудності особи під час вчинення злочинів, зокрема у сфері земельних правопорушень в Україні, розглянуто юридичний та медичний підходи до оцінки стану особи, яка скоїла злочин, розглядаючи її інтелектуальні та вольові характеристики. Наголошено, що неосудність особи визначається наявністю психічних розладів, які змінюють її здатність контролювати дії або усвідомлювати їх, при цьому враховується їхня суспільна небезпека та наслідки для оточуючих. Кримінальна відповідальність встановлюється лише у випадку, якщо особа усвідомлювала свої дії та могла керувати ними. Впровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб не завжди приводить до очікуваних змін. По-друге, обережне та розумне застосування цих правил потребує сумлінності та юридичної культури, щоб уникнути політичного або фінансового впливу на судовий процес. І, нарешті, урахування міжнародних стандартів і думки експертів стає ключовим фактором при вирішенні питань кримінальної відповідальності. Правова оцінка дій службових осіб, які здійснюють кримінальні правопорушення у земельній сфері, вимагає уважності до доказів та правильної кваліфікації вчинків з урахуванням чинного законодавства та практики.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
4. Мірошниченко А.М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / А.М. Мірошниченко, Р.І. Марусенко. 3-тє видання, змінене і доповнене. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 516 с
5. Нечепоренко О.П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду: соціальна обумовленість, склад злочину та покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 200 с.
6. Приходько Т.М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.
7. Шульга М.В. Земельне право України : підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.

Paterylo I. V. Peculiarities of subjects of criminal offenses in the field of land relations

The article examines the relevant aspects and identifies the persons who violate the legislation in the field of land relations in Ukraine and the impact of this on legal practice. It explores the understanding of persons committing criminal offenses in the field of land relations in Ukraine in the modern national criminal legal doctrine. The author analyzes different points of view on the definition and understanding of this element of a criminal offense in the field of land relations in Ukraine. The article examines the peculiarities of the subjects of criminal offenses in the field of land relations, the main characteristics of the subjects of these offenses, as well as the factors influencing their formation. The author notes that both individuals and legal entities may be the subjects of criminal offenses in the field of land relations. Based on the analysis, the author identifies the criteria of individuals who commit such offenses. The legal entities that commit such offenses are mostly private enterprises. The author also analyzes the factors influencing the formation of subjects of criminal offenses in the field of land relations. Such factors include: economic factors (instability of the economic situation, low living standards); social factors (imperfection of legislation in the field of land relations, low level of legal awareness of citizens); psychological factors (selfishness, desire for profit, lack of sense of responsibility). Based on the results of the study, the author of the article concludes that for effective prevention of criminal offenses in the field of land relations, it is necessary to take into account the specific features of the subjects of these offenses and the factors influencing their formation.

Key words: land resources, criminal offenses, determination of crime, subject of a criminal offense, land law.